

Matthew Tindal'ın Dini Düşüncesi Üzerine Felsefi Bir İnceleme

A Philosophical Examination of Matthew Tindal's Religious Thought

Shikur Seid YESUF*

Özet

Bu araştırma, esas olarak İngiltere, Fransa ve Almanya'da yetişen Avrupa'nın erken aydınlanmasının dini ve felsefi düşüncelerinin doğasının bir araştırmasını yapmayı amaçlamaktadır. 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlangıcında İngiltere'de başlayan deistik düşünce hareketi, Matthew Tindal örnek alınarak özel olarak incelenmiştir. Tindal tarafından yazılmış orijinal eserler ve onun hakkında ikincil yazılar olan birincil kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda, Tindal'ın Şanlı Devrim sonrası siyaset kurumunun bir destekçisi ve devrim öncesi sosyal, dini ve siyasi düzenin özellikle Katolik Hıristiyanlığın eleştirmeni olduğu sonucuna varılabilir. Zira o zamanın felsefi ve dini sorularının çoğu için kendi deist yorumunu yapmıştır. Bu, esas olarak *Yaratılış Kadar Eski Hristiyanlık: Doğal Dinin Yeniden Yayınlanmasının İncili* adlı ana çalışmasında akıl ve doğa yasaları, Hristiyanlığın temel öğretilerini eleştirmek ve reddetmek için kullanılır. Bu, genel olarak İngiliz deistlerinin ve özellikle Matthew Tindal'ın akıl ve doğal dinin veya doğa yasalarının ateistlerin şüpheciliğini ve nihilizmini veya kendilerini Hristiyan deist olarak adlandıran protestanları veya İslam'ınki gibi başka bir dini örtbas etmeye yönlendirdiğini ima eder.

Anahtar Terimler: Deizm, Aydınlanma, Doğalcılık, Akılcılık, Tindal

Abstract

This research sets out to make a thorough investigation of the nature of the religious and philosophical thoughts of the early enlightenment of Europe mainly grown up in England, France, and Germany. The late 17th and early 18th Century deistic thought movement that had begun in England is specifically examined by taking Matthew Tindal as a case for this research. Primary sources that are original works done by Tindal and secondary writings on him might lead us to conclude that Tindal as a supporter of the post-Glorious Revolution political establishment and critic of the pre-revolution social, religious and political order especially that of Catholic Christianity came up with his own deistic interpretation for most of the philosophical and religious questions of the time. That was mainly observed in his major work, *Christianity as Old as the Creation: or the Gospel, A Republication of Religion of Nature*, in which reason and laws of nature by themselves are used for criticizing and rejecting basic teachings of Christianity. This implies the supposition that did reason and religion or laws of nature of English deists in general and Matthew Tindal specifically leads us to covert atheists' skepticism and nihilism, or protestants who called themselves Christian Deists, or another Religion like that of Islam.

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Key Terms: Deism, Enlightenment, Naturalism, Rationality, Tindal

Giriş

İngiliz düşüncesinde 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyıl, birçok yazar tarafından, hayal gücünün uyuduğu ve eleştiri dönemi olarak nitelendirilmiştir. Bu, yaratmadan çok eleştiri dönemi idi. Din alanında, bu eleştirel tutum, kendisini, esas olarak İncil'de kaydedildiği gibi, Tanrı'yı ve doğruluk yasalarını keşfetmek için daha güvenilir bir araç olan ilahi vahiy yerine koyma girişiminde gösterdi. İnsanın doğal bir yetisi olarak tasavvur edilen akıl, gerçek dinin bulunabileceği bir rehber olarak ilan edildi.¹ Vahyedilmiş dinin, yerini doğal dine bırakması gerektiği iddia edildi. Vahyedilmiş dine kökten karşı olan büyük bir düşünür grubunun bu zamanda ortaya çıkmasının nedenlerini bulmak zor değildir. İlk olarak, önceki iki yüzyılın büyük astronomik keşifleri, Mukaddes Kitap kaydında bildirilenden çok daha geniş ve farklı şekilde organize edilmiş bir evreni ortaya çıkardı. Copernicus, bu dünyanın evrenin merkezi olmadığını ve güneşin dünyanın etrafında değil, dünyanın güneşin etrafında döndüğünü yeterince kanıtlamıştı. Vahiy bu noktalarda hata yapmış gibi görünüyordu. İkinci olarak, o sıralarda, diğer karalar ve denizler hakkında olduğu gibi dinler hakkında birçok temel noktada Hıristiyan vahiylerinden farklı bilgilere ulaşıldı. Üçüncü olarak, bu alanlardaki kesin bilginin olanakları giderek daha belirgin hale geldikçe, entelektüel ilgileri onları dini konularda olduğu kadar astronomi ve fizikte de matematiksel kesinlik aramaya sevk eden düşünürlerin sayısını büyük ölçüde artırdı. Onlara göre, vahiy, ne yazık ki, böyle bir kesinlik sunmadı. Vahyedilen dinin takipçileri, her biri diğerlerini sahte olarak damgalayan birçok fırkaya ayrıldı. Vahiy esasına dayanan Hıristiyanlık, kendi saflarındaki çatışmalar nedeniyle inandırıcılığını yitiriyordu. Ve bu, yeni gelişen bilimlerin sunduğu türden kesinliği getirerek, Hıristiyan kilisesi içindeki spekülasyon farklılıkları ortadan kaldıracak yeni bir destek, bir dini bilgi kriteri için bir haykırış olmasını kabul edildi.²

"Akıl" kendisini yeni dünya görüşü ile Ortodoks Hıristiyanlık arasında bir uzlaşmanın sağlanabileceği, entelektüel susuzluğu giderebilecek ve savaştan dini kamplara barış getirebilecek bir araç olarak sunuldu. Bütün insanlar doğuştan gelen bu doğal yetiye sahip olduğundan akla dayalı bir din olan doğal dini Hıristiyanlığın yerine geçirme girişiminde bulunuldu. Deizm olarak

¹ Moody, W. Vaughn and Lovett, R. Morss, "The History of English Literature", (New York, 1964), 190

² Moody, W. V. and Lovett, R. M., "The History of English Literature", (New York, 1964), 191

ifade edilen bu girişim Matthew Tindal tarafından, Yaratılış Kadar Eski Hristiyanlık: Doğal Dinin Yeniden Yayınlanmasının İncili başlığı altında sunuldu.

1. Aydınlanma Çağı ve Deizmin Oluşumu

Deizm, tarihsel bir çalışma konusu olarak çok dikkat çekmiştir. Ona tiyatro gösterilerinde, edebi eserlerde ve doğal hukuk teorilerinde yer verildi. Deistler bir grup olarak birkaç kitap, retorik, doğal din ve tarihsel tartışmalara odaklandı. Bu kitaplar deizm anlama noktasında katkı sağlamakla birlikte çağdaş doğa felsefesine ne derece katkı sağladıklarına ilişkin çok çalışma yoktur. Bilim tarihçileri deizmi tartışırken, genellikle bir deist olan John Toland'a odaklanırlar. Toland, son zamanlarda dört İngilizce biyografisi ve geniş çalışmasına ayrılmış birkaç makalesi ile tüm deistler arasında en iyi çalışılmış olanıdır. Modern tarihçiler ise Whiston'un yargısına katılarak doğa felsefesinin, özellikle Newton felsefesinin İngiltere'de deizme bağlı olduğuna inanmaktadır. Bu muhtemelen Aydınlanma ve modern dünyanın Newton ve deizm ile özdeşleşmesinden kaynaklanmaktadır.³

Burada şunu öncelikle ifade etmemiz gerekir ki, tüm din adamı, bilim adamı ve felsefeciler tarafından kabul edilmiş olan deizmin bir tanımını bulmak zordur. Eğer konuyu araştıran ve tartışan kitaplardan ve makalelerden deizmin ne olduğunu bulmaya ve incelemeye çalışırsak, karışıklığa düşeriz.⁴ Birçok araştırmacıya ve akademisyene göre, deizm ve deistik hareketin karakteristiği olarak neyin dikkate alınması gerektiği konusunda farklılık vardır. Çoğunlukla deizm, Tanrı'yı dünyanın yaratıcısı olarak temsil eden metafizik bir teori olarak algılanır, ama sonradan bu tanrı yaratmış olduğu dünyadan ilgisini çekerek adeta bir masala dönüşmüştür. Aslında deizmi böyle yorumlamak için hiçbir felsefi temel yoktur. Çünkü deist düşünürlerin çoğusu Cherbury'li Herbert haricinde, felsefi sorunlarla çok ilgilenmemişlerdir.⁵

Genellikle deizm, dinin doğaüstü olanına karşı düşmanca bir tutum geliştiren tanımsız bir hareket olarak sunulur. Bir anlamda bu doğrudur. Ve sık sık, o bir tür inançsızlık, hayati özellikte olan çok az şey bırakan Hristiyanlığın yeniden inşası olarak da tanımlanır. Bu tanımlar, büyük ölçüde farklılık gösterse de olumsuzluk anlamında hemfikirdirler. Deizmin popüler tanımlarından pek çoğu yanlış ya da yetersizdir. Deizm dini düşünce tarihinde bir aşamaydı; bu nedenle tarihsel

³ Robertson, J. M., "Short History of Free Thought, Ancient and Modern, Vol.II.", (NewYork, 1906), 57

⁴ Hefelbower S.G., "Deism Historically Defined", (The American Journal of Theology, 24/2, 1920), 217

⁵ Hefelbower S.G., "Deism Historically Defined", (The American Journal of Theology, 24/2, 1920), 218

olarak geliştiği döneme atıfta bulunarak tanımlanmalıdır. Uygun bir tanım, deizmin ortaya çıktığı tarihsel arka plandan yola çıkılarak yapılmalıdır.

Orta çağda dini açıklamalar neredeyse tamamen doğüstü anlamındaydı. Rönesans döneminde ise insanoğlu doğayı ve kendini onun bir parçası olarak keşfetti ve tüm hakikatin onunla uyumlu olması gerektiğine ikna oldu. Aynı zamanda, akıl, skolastikler tarafından büyütölmüş olmasına rağmen; başlıca kullanımının sadece yetkili olarak verilen sistemleri doğrulamak için bir araç olduğuna inanıldı. Öncelikle akıl, orta çağda gerçeğin bir keşfi olarak değil, daha ziyade otorite temelinde doğru olarak kabul edilen önermelerin savunucusu olarak kullanılmıştı. Ancak İngiltere'nin on yedinci yüzyıl ilerici düşünürleri, ilkelerin kabul edilebileceğine ve inançların insan gibi rasyonel bir varlık tarafından tutulabileceğine ikna olmuşlardı, çünkü bu yeterli gerekçeye dayanıyordu. Bu nedenle onlar dinin doğada temellendiğini ve "doğru neden" tarafından onaylandığını göstermeye çalıştılar. Örneğin Yüzyılın başında Kilise Politikası üzerine yaptığı ünlü çalışmasında Dr. Hooker düzeni, özellikle kilise düzenini, yalnızca vahiyden değil, aynı zamanda doğadan da türetmiştir; çünkü doğa Tanrı'dandır, onun yasaları onun tarafından yapılır ve onun mesajı onun sözüdür. Ayrıca, o dini inançla ilişkisini vurgulayarak, akla dikkat çekici sayıda başvuruda bulundu. İnançların samimiyetinin inançların doğruluğunu sağlamadığını, bunun yerine "onların üzerine inşa edildiği argümanların sağlamlığını" ortaya koymak gerektiğini açıkça belirtti. Ona göre, dini otoriteyi sebepsiz yere takip etmek, sürüdeki hayvanlar gibi davranmaya benzer. Bu düşünceleriyle Hooker, tüm gerçekliğin rasyonel olduğuna, hiçbir gerçeğin akılla çelişemeyeceğini ve doğanın Tanrı'nın amacının bir tezahürü olduğuna savunan zamanın ruhunu ifade ediyordu. Sonuç olarak, eğer Hristiyanlık hakikiyse, rasyonel ve doğa ile uyumlu olması gerektiği yaygın olarak kabul edildi, çünkü ona göre Tanrı insana biri doğa yoluyla diğer vahiy yoluyla iki dini hakikat sistemi sunamaz.⁶

Dönemin tüm ilerici düşünürleri tarafından kabul gördü ve onlar "Hristiyanlığın rasyonelliğini" ve onun doğal dinle uyumluluğunu göstermek için yola çıktılar. Bu tartışma hemen herkesin dikkatini çekti. Bu dönem deistlerin çoğu muhafazakardı; bazıları ortodoksluğun temel direkleri, diğer bazıları ise geleneksel doğüstücölüğün açık sözlü muhalifleriydi. Bununla birlikte, hepsi ister dinde ister başka bir insani ilgi alanında olsun, rasyonel bir varlığın kanaatlerinin otoriteden başka

⁶ Richard Hooker, "Ecclesiastical Polity," Works, I (Oxford, 1888), 150-151.

bir şeye dayanması gerektiği konusunda hemfikirdiler. Sonuç olarak, Hıristiyanlığın böyle bir temele sahip olduğunu göstermek için yola çıktılar.⁷

On yedinci yüzyılın sonlarına doğru, ayrışma o kadar belirgin hale geldi ki, doğüstü otorite ve onun içeriğiyle ilgili güçlü bir tartışma başladı. Bu, gelecek yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan deistik tartışmanın başlangıcı olarak bilinir. Bu tartışmalardaki ana noktalar, akıl ve vahiy ilişkisi, vahiy ve kutsal metinlerin gerçeği ve otoritesi, mucizelerin gerçeği ve kanıtlanmış değeri, doğal dinin pozitif veya açığa çıkmış dine kıyasla önemi ve otoritesi idi. Tüm deistler Thomas Aquinas'ın akıl ve vahiy arasındaki ilişkiye ilişkin yorumunda hemfikirdiler. Vahyin insana aklın üstünde ve ötesinde bilgi sağlayabileceğini, ancak akla aykırı bilgiyi sağlayamayacağını öğrettiler. İlk Deist Cherbury'li Herbert bile buna katılıyordu. Blount'un tereddüdüne rağmen, Toland, İncil'deki hiçbir şeyin akıl ile çelişmediğini veya onun yerine geçmediğini kesin olarak belirtti.⁸

Bununla birlikte, tartışma geliştikçe, ayırım çizgileri daha net bir şekilde ortaya çıktı ve Tindal'dan itibaren vahiy ve kutsal yazılar giderek daha aşırı bir incelemeye tabi tutuldu. Hatta bazıları, vahyin gerekli olmadığını ve gerçekleşmiş olsa bile hiçbir yetkisinin olmadığını söyleyecek kadar ileri gittiler ve İncil'in hatalar ve belirsizliklerle dolu olduğunu göstermeye çalıştılar. Deistik tartışmanın en önemli yönü doğal dindi. Doğal dinin değeri nedir? Pozitif dinle alakası nedir? Deist olmayan yazarlar, doğal dinin değerini kabul ettiler, ancak yetersizliklerini ve vahyedilmiş dinin normatif otoritesini vurguladılar, Deistler ise pozitif dinin ve doğal dinin üstünlüğü ve normatif otoritesinin sınırlamalarını vurguladılar.⁹

Toland'dan yetmiş beş yıl önce Herbert, doğüstü vahyin yalnızca onu alan kişi için geçerli olduğunu, geleneksel kayıtlarının şüpheli olduğunu ve doğal dinin beş maddesinin tamamen açık ve kesin ve dolayısıyla nihai olduğunu savundu. Blount'a göre doğal akla dayalı olanlar dışında tüm inançlar sarsıldı. Tindal, doğal dinin insanlara başlangıçtan beri verildiğini, mutlak olarak mükemmel olduğunu, dış vahyin ona ne bir şey katabileceğini ne de ondan bir şey çıkaracağını ve onun tarafından değerlendirilmesi gereken tüm vahiylerden daima üstün olduğunu dile getirir.

⁷ Hefelbower S.G., "Deism Historically Defined", (The American Journal of Theology, 24/2, 1920), 219

⁸ Hefelbower S.G., "Deism Historically Defined", (The American Journal of Theology, 24/2, 1920), 220

⁹ Hefelbower S.G., "Deism Historically Defined", (The American Journal of Theology, 24/2, 1920), 222

Tindal'ın Yaratılış Kadar Eski Hristiyanlık adlı eseri, deizm'in standart ve tipik bir eseri olarak kabul edilmiş ve "Deistlerin İncili" diye adlandırılmıştır.¹⁰

2. Mathew Tindal ve Deizm

Tindal, çeşitli siyasi ve dini konulardaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Yirmi dört önemli tepkiye yol açan Hristiyan Kilisesi'nin Hakları (1706) ve yüzden fazla yanıt alan Yaratılış Kadar Eski Hristiyanlık (1730) onun en ünlü iki kitabıydı. Haklar'da, Yüksek Kilise'nin ruhban gücü iddiasını eleştirdi ve meslekten olmayanların vicdan ve ibadet özgürlüğü hakkını ilan etti. Yaratılış Kadar Eski Hristiyanlıkta ise insan aklına dayalı doğal dinin yeterliliğini savunmuş, genelde vahiy dinine özelde ise Hristiyanlığa karşı çıkmıştır.

Hristiyan Kilisesi'nin Hakları, 1706 ve 1709 yılları arasında dört cilt olarak yayınlandı. Kısacası Haklar, Tanrı'ya vicdana göre ibadet etme özgürlüğünün, din adamlarının manevi otorite kullanma iddiasıyla bağdaşmadığını iddia ettiği için hem dini hem de hükümet yetkililerinin öfkesine yol açtı. İsimsiz olarak yayınlanmış olması nedeniyle, mahkemede mahkumiyetini sağlamak için Tindal'ın yazarlığını doğrulamak adına birkaç girişimde bulunuldu. Tindal, sürekli saldırı altındayken, 1711'e kadar geçen yıllarda eleştirmenlerine üç bağımsız yanıt ve Haklar'ın dört baskısını yayınlamayı başardı. Bu dönemde, dini konularda birkaç ek eser de üretti, ancak bunlar genellikle önceki eserlerinden daha az ciddiye.¹¹

Tindal aslında doğal dinin tüm vahiy reddetmediğini ve akıl'a ne kadar çok vurgu yaparsak, vahiyi o kadar çok anlarımız iddiasında bulunmaktadır. Tindal'e göre akıl, başvuru kaynağımız olmalıdır, çünkü biz rasyonel varlıkların hayvanlardan ayrıldığı tek nokta odur.¹² Tindal, doğal ve vahyedilmiş dinlerin özdeş olduğunu ima ediyor gibi görünmektedir. Belki de vahiy, akılda yer almayan, ancak onlara inanıp inanmadığımızı veya onlara göre hareket edip etmediğimizi umursamayan şeyleri içermektedir. Tindal, birinin anlayamadığı bir şeye inanmasını beklemenin imkânsız olduğuna ifade etmektedir Dolayısıyla, teslis ve başkalaşım (transubstantiation)

¹⁰ Hefelbower S.G., "Deism Historically Defined", (The American Journal of Theology, 24/2, 1920), 223

¹¹ Lalor, Stephen, "Freethinker Matthew Tindal", (New York, 2006), 12

¹² Tindal, Matthew, "Christianity as Old as Creation or ...", (Newburgh, 1730), 112-113

kavramları vahyin parçası olamaz. Kelimeleri tuhaf ve çelişkili şekillerde kullanan öğretiler anlamsızdır. Kutsal yazılar anlaşılacak için tasarlandıysa, herkes tarafından anlaşılabilir olmalıdır.

Tindal'in doğal din tanımı, 1697'de yazdığı, *Concerning the Power of the Magistrate*; adlı eserinde bulunmaktadır. Tindal der ki, doğal din ile, bir Tanrı'nın varlığına olan inancın yanı sıra anlam ve pratiği de kastediyorum. Buna göre, doğal din, akıl ve akla dayalı her şeyin doğasını kuşatır. İnsanoğluna davranışları için bir kural ya da yasal olarak Tanrı tarafından verilmiş olan doğal din, kusursuz olmalıdır, çünkü sonsuz bilgelik ve mükemmellik olan bir varlıktan gelen bir din mutlak olarak mükemmeldir. Ayrıca, Tanrı, her zaman, tüm insanların kendi gerçeğinin bilgisine ulaşmasını istediği için, doğal dinin, insanlığın, yani dünyanın yaratılışından beri mevcut olması gerekir. Doğal din değişmez olduğu için vahiy ona ne bir şey katabilir ne de ondan bir şey alabilir. Doğal dinin kendisi, diğer dinlerin hakikatinin yargılanması gereken bir mihenk taşıdır. Tindal dışsal olarak vahyedilmiş dini bu bakış açısından değerlendirir. Ona göre, doğal ve vahyedilmiş din aynı amaca sahipse, hükümleri de aynı olmalıdır.¹³

Tindal, doğal ve vahyedilmiş dini karşılaştırdığında, vahyedilmiş dinin emirlerinin, din adamlarının vahiylere çarpıtma ve onu yasal incelemeyi koruma yeteneği nedeniyle, daha az erişilebilir ve daha yozlaştırılabilir olduğunu düşünür. Hıristiyanlar pekâlâ iki yüce, bağımsız kurala, akıl ve vahiye sahip olduklarına inanabilirler ve her ikisi de mutlak bir İtaat gerektirir, ancak Tindal'e göre vahiy, her şeyin güven üzerine alınması gerektiğini varsayar ve makul görüldüğünden daha fazla hiçbir şeyin kabul edilmeyeceğini söyler.¹⁴

Tindal'e göre, inanç ancak iyi işlerle sonuçlandığında değerlidir. Samimi bir şekilde dindar bir kişinin sorumluluğu, iyi bir vatandaş olmaktır, "çünkü daha mutlu insanların, onları böyle yaratan Tanrı'yı onurlandırmak için daha fazla sebepleri vardır." Ona göre, aklın yönlendirdiği bir yaşamdan ayrılmak, Tanrı'nın tamamen manevi bir varlık olduğuna inananlar arasında var olmayan hurafelere yol açar. Doğal din saf dindir ve din adamlarına bağımsız bir güç verilemez. Tindal, dinin tüm sorunlarının din adamlarından kaynaklandığını düşünüyor gibi görünür, çünkü doğanın dini herkesin kişisel bir yargıda bulunmasını gerektirir. Aklımızı takip etmekten başka bir şey yapmamız gerektiğini varsaymak, Tanrı'nın keyfi olarak davrandığını ve emirler için emir

¹³ Tindal, Matthew, "Four Discourses on the Following Subjects...", (1694), 115

¹⁴ Tindal, Matthew, "Christianity as Old as Creation or ...", (Newburgh, 1730), 102

verdiğini varsaymak'tır.¹⁵ Pek çok 'geleneksel' inanç olması ve aralarında hüküm vermek gerektiği için Tindal, akla vurgu yapar. Gerçek din herkes için basittir ve başkalarının otoritesini kabul etmez. Tindal Havariler ve peygamberlerin, diğer insanlar gibi, aynı tutkulara tabi olduğunu söyler. Peygamberler ve havariler yanılmaz olsalar bile, onların söylediklerinin ve yazdıklarının yüzyıllar boyunca insanların kendileri tarafından hatasız olarak bize aktarıldığından kim emin olabilir? Bunları sadece akıl yargılayabilir. Aklın kutsal kitaba bile uygulanması gerektiği açıktır, çünkü pek çok yerde, örneğin Tanrı'nın kıskanç ya da gazap içinde olduğunu söylediğinde ya da Musa'yla 'yüz yüze' konuştuğunda olduğu gibi, kelimenin tam anlamıyla doğru olamayacak bir dil kullanır. Tindal pek çok sayfada Mukaddes Yazılardaki güçlükleri ortaya koyarak, onları anlamamızda rehberimiz olarak akla ihtiyaç duyduğumuzu belirtmektedir.¹⁶

Tindal, Tanrı tarafından mutluluk ve kurtuluş için yeterli rehber olarak doğa ışığındaki herhangi bir kusuru kabul etmeye hazır değildir. Ona göre, doğanın ışığının yeterli olmadığını iddia eden bir kimse, böylesine yetersiz bir rehber sağlayan ve insanların ona uymasını talep eden bir Tanrı'nın nasıl olabileceğini açıklamalıdır. Tindal, eğer Hıristiyanlık deizmden farklıysa, farklılıkların kusurlar olması gerektiğini de savunmaktadır.

3. Tindal'e Yönelik Eleştiriler

Tindal, zamanın birçok dini düşünürünü kışkırtmayı başarmıştır. Tindal'in geleneksel Hristiyanlığa inanmanın rasyonel olmadığı konusundaki temel argümanı, bir dizi tepki çekmiştir. Bu anlamda onun iddialarının zayıflığı araştırıldı ve bazıları tespit edildi. Biz onun önde gelen eleştirmenlerinden James Foster, John Conybeare, John Leland ve William Law'ı inceleyeceğiz.

Tindal'in deizm konusunu tartışmadaki ana rakibi, James Foster'dir. Tartışmadaki tüm dini konularda bireysel düşünceye ve özgür diyaloga önem verilmektedir. Tindal'in temel önermelerinden biri olan aklın değerli bir yeti olduğu konusunda hemfikirdiler. Foster, aklın dini hayatta olduğu kadar başka yerlerde de önemli bir rol oynadığını kabul etmeye istekliydi, ancak vahiy için aklın yeri olmadığına şiddetle karşı çıktı. Tindal, tüm insanların akıl gücüne sahip olduğunu ve bu yetinin dışsal tezahürlerinin evrensel olduğunu belirtmişti. Foster, bu iddianın gülünçlüğünü fazlasıyla ortaya koymaktadır. O şöyle der: "sıradan gözlem ve anlayışa sahip

¹⁵ Tindal, Matthew, "Christianity as Old as Creation or ...", (Newburgh, 1730), 118

¹⁶ Hunt, John., "Religious Thought in England: From the Reformation to the End of Last C.", (London, 1971), 451

herhangi bir insan bir an için dünyayı düşünsün ve o, insanlığın gerçek din ve ahlakın görevlerini tam olarak yerine getirmek için çok çeşitli yeteneklere sahip olmakla kalmadığını, aynı zamanda çılgınca farklı olasılık ve avantajlara sahip olduğunu keşfedecektir. " Bazı insanlar sadece daha güçlü bir akıl duygusuna sahip olmakla kalmazlar, aynı zamanda, eğer yetenekleri eşitse, içinde buldukları durum göz önüne alındığında, bu kritik konular hakkında doğru fikirler edinme olasılıkları diğerlerinden çok daha fazladır. ¹⁷ Bu da aklın bütün insanlar için evrensel bir gerçeklik sunmadığının en büyük kanıtıdır.

Foster, akıl kapasitesinin bazıları için Tanrı bilgisi ve ahlak açısından yeterli bir rehber olabileceğine, ancak diğer birçok nedenden dolayı tartışmasız yetersiz olduğuna inanmaktadır. Foster, Tanrı bazılarında sadece akıl yürütme yeteneği vermişse, diğerlerine de vahiy sağlayamaz mıydı? Aklın gereklerini yerine getirmediğimiz için vahyin gerekli olduğu doğru değil mi? diye sormaktadır. Tanrı neden herkese yeterli bilişsel yetenekler bahşetmedi sorusuna Foster, birçok deist muhalifinin yaptığı gibi, Tanrı'nın niyetlerinin ve yollarının derinliğini kavrayamadığımızı söyleyerek yanıt vermektedir.¹⁸

Diğer bir eleştirmen olan John Conybeare, bir adım daha ileri gider. O, akli en üst düzeyde olan kişilerde bile, aklın etkinliğini sorgulamıştır. Conybeare, en rasyonel ve anlayışlı zihinlerin bile bilimde, ahlakta veya dinde herhangi bir konuyu tüketemediğini iddia etmiştir. Bu meselelerin derinliği ve karmaşıklığı dikkate alındığında insanın akli önemsiz kalır. John Conybeare'a göre, insan varlığı ve davranışı hakkındaki nihai gerçekleri akıl henüz keşfetmedi. Tanrı ile ilgili olarak da bir şey ne kadar bilinirse bilinsin, itiraf edilmelidir ki, birçok şey bizim için sırdır," diye belirtmektedir. Kendimiz hakkında da hatta kendi insanlarımız hakkında, kabul edilebilir hiçbir çözümümüz olmayan ne kadar çok sorun vardır. Ve eğer kendi kişisel durumumuza bu kadar yabancıysak, başkalarını etkileyen konulardan ne kadar daha az emin olabiliriz? Gördüğümüz varlıkların doğası ve nitelikleri hakkında çok az, hatta görünmez olanlar hakkında daha az şey biliyoruz. Sonuç olarak, Conybeare'a göre, aklın yapamadığını gerçekleştirmek için bize vahiy gönderilmiştir.¹⁹

¹⁷ Foster, J., "Usefulness, Truth, and Excellency of Christian Revelation", (London, 1731), 4

¹⁸ Foster, J., "Usefulness, Truth, and Excellency of Christian Revelation", (London, 1731), 4

¹⁹ Conybear, John, "A Defense of Revealed Religion", (London, 1732), 293

Conybeare vahyin yaptırımlarının daha açık, kurallarının daha fazla otoriteye sahip olmasından ve öğretim yönteminin daha başarılı olmasından dolayı daha pratik olduğunu iddia etmektedir. O demektedir ki, Tindal'in önerdiği gibi, yalnızca "nesnelerin uygunluğu" hakkında hangi mantığın ortaya koyduğıyla yönlendirilseydik, işleri yalnızca yapmak istediğimiz için yapardık. Ve eğer harekete geçmemeyi tercih edersek, bunu yapmak için tam bir özgürlüğe sahip olurduk. Sonuç olarak, Tanrı'nın sorumluluklarımızı daha kesin bir vahiy biçiminde dikte etmesi gerektiği anlaşılıyor. "Tanrı'nın gerekçe göstermeden ritüelleri emretmesi makul müdür?" Sorusunu, ise Conybeare, "aynı şeyi yapan dünyevi kralları görmüyor muyuz?" diyerek, yanıt vermiştir. Tanrı'nın eylemlerini haklı çıkarmak için dünyevi bir kral ile mükemmel bir Tanrı arasında bir karşılaştırma yapmak tartışmanın yetersizliğini ortaya koyar.²⁰

Tindal, Tanrı değişmez olduğu için vahiy yoluyla yeni emirler veremeyeceğini düşünmesine karşın diğer eleştirmen olan John Leland şöyle yanıt vermiştir: "Tanrı, insanlara yeni buyruklar koymayı ya da koşullardaki değişime uygun, kendi iradesiyle ilgili yeni keşifler yapmayı iyi nedenlerle uygun görebilir. Bu, onun değiştiğini göstermez, aksine son derece bilge ve harika olduğunu gösterir." Her şeye gücü yeten bir tanrının nasıl yeni reçeteler yayınladığını, bu nedenle düşüncelerini ve iradesini değiştirdiğini, ancak yine de değişmez kaldığını anlamak zordur. Tindal, Tanrı'nın herhangi bir zamanda veya hiçbir koşulda emredilmesi için hiçbir nedeni olmayan pozitif kurallar koymadığını ve bunun sonucu olarak, kilise ritüellerinin ve emredilen birçok dini törenlerin mantıksız ve uygunsuz olduğunu iddia etmektedir. Leland, Tanrı'nın en iyi ayinleri veya ibadetleri gerçekleştirme biçimini tayin edemediğini iddia etmenin dünyadaki en mantıksız şey olacağını söyleyerek bunu reddeder. Leland'a göre Tanrı, bilge bir dünya lideri gibidir ve O'nun yasaları, bilge bir hükümetin yasalarına benzemektedir. Eğer dünyevi bir kral ödül ve ceza verebilirse, Tanrı da bunu yapabilir ve yapmalıdır. Leland, Tindal'in doğal hukuk'a göre sırasıyla iyi ve kötü eylemlere ödül ve cezanın eşlik ettiği iddiasına sert bir şekilde itiraz etmiştir.²¹

Tanrı'yı ve O'nun yollarını akılla bilmek mümkün müdür? Sorusuna, Tindal evet demişti, çünkü ona göre "Tanrı sürekli olarak akla ve şeylerin uygunluğuna göre hareket eder". Bu yaklaşım William Law tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. William Law dünyadaki birçok "uyumsuzluğa" gözlerini kapatmayı reddediyor. Hayatımızdaki çeşitli tutarsızlıklar akılla

²⁰ Conybear, John, "A Defense of Revealed Religion", (London, 1732), 294

²¹ Leland, J., "View of Deistical Writers", (London, 1754), 54-55

açıklanamaz. Aklimız var ama akıl sadece talimatı kabul edebilir; vahiy almamızı ve ondan yararlanmamızı sağlayan melekedir; ama akıl asla vahyin yerini alamaz.²²

Tindal'i ve doğal din eleştirilerini yakından incelediğimiz zaman, hepsinin paylaştığı bazı kusurları görmeden gelemeyiz. Onlar, Tanrı'nın insan üzerindeki eylemlerini haklı çıkarmak için Tanrı'yı insani arzuları, tutkuları ve nitelikleri olan bir varlığa dönüştürürler. Yine hepsi, özellikle de Foster, vahiy savunurken döngüsel bir akıl yürütmeye düşer; Kutsal Yazıları kanıtlamak için Kutsal Yazıları delil olarak kullanır.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tüm deistler, Tanrı'nın doğal dünyaya müdahale ettiğini reddeden bir aydınlanma rasyonalisti olmasına rağmen. Matthew Tindal ve Thomas Morgan gibi İngiliz Deistler kendilerini “Hıristiyan Deistler” olarak görmüşler ve Tanrı'nın sürekli olarak dünyaya müdahale ettiğini iddia etmişlerdir. Matthew Tindal bir “Hıristiyan Deist” olarak Hıristiyanlığın deizm ve doğal din olduğuna inanıyordu; fakat o orijinal günah, teslis veya kefarete gibi geleneksel Hıristiyan doktrinlerine inanmadı.

İyice incelendiğinde ve yakından okunduğunda görülecektir ki Tindal'ın doğal din versiyonu mucizelere, duaya, vahiy ve doğrudan ilahi ilhama yer verdiği için doğal dinin doğaüstü bir çeşidi olarak görülür. Bununla birlikte, onun Hıristiyanlık ve temel öğretileri hakkındaki yorumu, geleneksel Hıristiyanlık fikrinden çok farklıdır. Tindal tüm Hıristiyanlık öğretilerinin, akıl ve doğa yasalarını kullanarak test edilmesi gerektiğini, akıl ve doğaya aykırı olduğu tespit edilirse reddedilmesi gerektiğini savunmaktadır. Tindal'ın geleneksel Hıristiyanlığı eleştirmesi ve akla dayalı doğal din iddiası bizi başka bir dine ve inanç biçimlerine götürebilir. Tüm bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki Tindal'in deizm anlayışı kabul görmüş deizmden farklı olup, bozulmuş Hıristiyanlığı hedef almaktadır.

²² Law, W., “Works. Vol. II.”, (London, 1892), 104-105

Kaynakça

- Cevizci, Ahmet. "Deizm". Felsefe Sözlüğü. Paradigma: İstanbul, 2002.
- Clarke, Samuel. A Discourse Concerning The Being and Attributes of God. Glasgow, 1823.
- Collins, Anthony. A Discourse of Free-Thinking, Occasioned By The Rise and Growth of A Sect Called Free-Thinkers. London, 1713.
- Conybeare, John. A Defense of Revealed Religion. London, 1732.
- Dorman, Emre. "Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi". Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm, (Van, 2017), 217-242.
- Dorman, Emre. "Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım", Doktora Tezi, 2009.
- Foster, James. Usefulness, Truth, and Excellency of Christian Revelation. London, 1731.
- Gay, Peter. Deism: An Anthology. Princeton: Van Nostrand, 1968.
- Hefelbower, S. H. "Deism Historically Defined". The American Journal of Theology. 24/2 (Nisan 1920).
- Hudson, Wayne. Enlightenment and Modernity: The English Deists and Reform. New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2016.
- Hudson, Wayne. The English Deists. London: Pickering & Chatto, 2009.
- Jienn, A. W., History of English Rationalism in the 19th Century, vol.I. London, 1906.
- Lalor, Stephen. Freethinker Matthew Tindal. New York: Continuum, 2006.
- Law, Wiliam. Works. Vol. II. London, 1892-3.
- Leland, John. View of Deistical Writers. London, 1754.
- Lucci, Diego. Scripture and Deism The Biblical Criticism of The Eighteenth-Century British Deists. Bern: Peter Lang, 2008.
- Moody W.V. and Lovett, R.M. The History of English Literature. New York, 1964.

Morgan, Thomas. *The Moral Philosopher in a Dialogue Between Philalethes a Christian Deist and Theophanes a Christian Jew*. C. 1. London, 1737.

Richard Hooker, "Ecclesiastical Polity," *Works*, I (Oxford, 1888), 150-151.

Robertson, J. M. *Short History of Free Thought, Ancient and Modern*. Vol.II. New York, 1906.

Stephen, Leslie. *History of English Thought in the 18th Century*. Vol.I. New York, 1876.

Orr, John. *English Deism: Its Roots and Fruits*. Michigan: WM: B. Eerdmans, 1934.

Tindal, Matthew. *Christianity As Old As Creation or The Gospel of Republication of the Religion of Nature*. London, 1730.

Tindal, Matthew. *The Rights of the Christian Church Asserted, against the Romish and All Other Priests Who Claim an Independent Power over It, with a Preface concerning the Government of the Church of England, As by Law Established: Part 1*. London, 1706; EC, Reel 3483, No. 11, Woodbridge, Conn.: Research Publications, 1990.

..... Four Discourses on the Following Subjects, viz.: 1. Of obedience to the Supreme Powers, and the Duty of Subjects in All Revolutions; II. Of the Laws of Nations, and the Rights of Sovereigns; III. Of the Powers of the Magistrate, and the Rights of Mankind, in the Matter of Religion; IV. Of the Liberty of the Press. London, 1709; EC, Reel 4626, No. 5, Woodbridge, Conn.: Research Publications, 1992.

Toland, John. *Christianity Not Mysterious*. London, 1696.

Waligore, Joseph. "Christian Deism in Eighteenth Century England". *International Journal of Philosophy and Theology*, (2014).

Wigelsworth, J. R. "The Disputed Root of Salvation in Eighteenth-Century English Deism". *Intellectual History Review*. 19/1 (2009), 29-43.

Wigelsworth, Jeffrey R. *Deism in Enlightenment England*. Manchester: Manchester University Press, 2009.

Wollaston, William. *The Religion of Nature Delineated*. London, 1738.